

foot amphibrachium chosen by the author creates an atmosphere of epideictic speech, a sense of the significance of what is being said. It should also be noted the dilettantish neglect of rhyme, which is partly rooted in the practice of European poetry of the second half of the 19th century, where rhyme begins to lose its accuracy and gradually falls out of use. Therefore, the postulate of «love-pity», characteristic of Christian culture, clearly prevails over the pagan ideal of the «rogue man», the destroyer of women's hearts.

Key words: Ivan Ohienko, genre-stylistic structure, figurative system, mental content, poetry, dilettantism, nationalism.

Отримано: 29.09.2024 р.

УДК 821.161.2:82-1

DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.69-87

Любов Расевич

ORCID 0000-0001-9540-9041,

кандидат філологічних наук, старший викладач,

*Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

МОВА ЯК ШЛЯХ ДО НАЦІЇ Й МОДЕЛЬ Я-КОНЦЕПЦІЇ В ПРАЦЯХ І. ОГІЄНКА ТА В РОМАНІ «МОНДЕГРІН» В. РАФЕЄНКА

У статті проаналізовано мовне питання й загалом феномен національної мови як шлях до нації та модель Я-концепції в працях Івана Огієнка та в романі «Мондегрін» В. Рафєєнка. Джерельною базою дослідження стали текст роману «Мондегрін» В. Рафєєнка й праці І. Огієнка, у яких окреслено мову як визначальний націєтворчий чинник та інструмент конструювання особистості носія мови («Наука про рідномовні обов'язки» 1936 р.; «Рідна мова» 2010). На основі аналізу мови як повноцінного персонажа роману і як елемента національної ідентичності та Я-концепції у працях Івана Огієнка й романі В. Рафєєнка «Мондегрін» виокремлено декілька магістралей того, як автори розуміють і трактують значення мови, зокрема це: 1) мова як стрижень нації; 2) мова як інструмент генеалогічної пам'яті й історичної правди; 3) мова як епістема; 4) мова як відповідальність батьків, інструмент виховання й самовиховання; 5) мова як ціль, що вимагає зусиль; 6) мова як сфера надвідповідальності інтелектуалів.

Ключові слова: мовна картина світу переселенця, постмодернізм, метамодернізм, сучасна українська література, світогляд, національна ідентичність.

У нас із тобою запланований урок з української. А мова – це у твоєму житті головне. Хочеш чи не хочеш, а знати її ти в мене будеш. За кілька років такого словника собі напрацюєш, що покійний Лукаш позадзрить.

Кобиляча Голова, персонаж роману
«Мондегрін» В. Рафєєнка

Постановка проблеми. Для постмодернізму мова має значення, відмінне від того, яким вона була наділена в інших мистецьких системах (напр., у реалізмі чи романтизмі). У постмодернізмі мова стає інструментом гри й від-

криття прихованих сенсів. Експерименти з мовою в постмодерністів демонструють бунт проти обмеженості позитивістських способів відображення дійсності, коли сказане подається й декодується буквально. У постмодернізмі натомість мова текстів стає кодом, ребусом, який не має однозначної відгадки: вона вкрай індивідуалізована, авторська, самотутня, відображає загальний вайб авторського світовідчуття, світобачення, світоконструювання й передбачає різнопрочитання – мондегрін (згідно зі словником Merriam Webster, англ. *mondegreen* – слово або фраза, що є результатом неправильного сприйняття на слух, особливо чогось, що декламується або співається). Отже, у текстах постмодерністської естетики мова почасти стає самоціллю, стихією, потрапляючи в яку, автори часто гублять сюжет. Постмодернізм акурат якраз показує опозицію мови й звичної фабули: акцент на мові стирає предметність (фактичність, подієвість) і додає наче іншого виміру текстові, якого в допостмодерністські часи не було (або ж було лише рудиментарно, скажімо, в авангардистських течіях модернізму). З одного боку, увага для мови в постмодернізмі є формальним постикальним засобом; з іншого, маніфестацією безглуздості світу, постмодерністського бунту проти трансцендентної істини, коли сказане сприймається довірливо й конкретно, значення лексем закріплюється в словнику, а семантика судження створюється сумою значень його елементів. Мова в текстах постмодернізму наполегливо демонструє трансгресію, а істинне значення завжди перебуває десь на фронтірі: між тим, що усвідомлено хотів сказати автор; тим, що він сказав неусвідомлено (якщо розглядати автора як медіума, інструмент невидимої духової сили, одного з ених тисяч творців гіпертексту); життєвим і читацьким (зокрема й загальнокультурним) досвідом реципієнта; ситуацією сприйняття тексту (коли на комунікацію з твором може вплинути безліч чинників на кшталт комунікативного шуму). Якщо ж текст перекладний, то додається ще фактор використання інтерпретаційних стратегій, які й собі позначаються на фінальному сприйнятті тексту. У текстах постмодернізму мова дуже часто не виконує функції порозуміння й пояснення: навпаки, найперша функція мови – комунікативна – в аспекті забезпечення сучасної інформаційних процесів та універсального засобу виразності, якщо йдеться про конкретність і однозначність повідомлення, реалізується мовою текстів постмодернізму досить вибірково. Так само в постмодернізмі працює й фарба як інструмент відображення в художньому мистецтві (мовою є фарба): скажімо, у роботах сюрреаліста Рене Магрітта, якого називають «раннім пророком постмодернізму» [14], очікування, що мова-фарба відобразитиме те, що відбувається, а реалістичний живопис буде дзеркалом реальності, завчасу приречене на невдачу. Митець не відображає реальності в тексті, а радше створює її, формуючи погляд читачів чи глядачів на реальність. Пoviща думка підтверджується рисами, які віддаляють текст роману В. Рафєєнка від досягнення звичних позитивістських функцій мови, як-от: 1) концентроване використання риторичних питань; 2) намішування мов (часті вкраплення неперекладених чи нетранслітерованих фрагментів); 3) опціональними уточненнями (так, є і в Україні співак із ніком Дарвін, але з контексту людині освіченій і так зрозуміло, про якого саме Дарвіна йдеться (ще й оксиморонно називає його богословом), проте автор у дужках додатково уточнює, на якого саме Дарвіна покликається, а натомість значно менш відомі на загал прізвища теоретиків екзистенціалізму, постмодернізму уточнити не вважає за потрібне: *«А якщо ми вже це припустили, то французи чи загалом європейці – що тоді таке? Як із ними*

бути? Усі ці Сартри, Камю і Леві – вони хто за біологічною ознакою? Дельоз, Дерріда, Барт. А особливо Дарвін (Charles Robert Darwin)? Що за такий, сука, богослов цікавий?» [7, с.6]; 4) браком уточнень там, де вони справді стали б у пригоді («І от у такому стані суне лісом sapiens sapiens. У такому от, значить, стані. А тут мавпа спить. Уявіть, співвітчизники. У нього екзистенція, а вона спить, курва. У нього смуток яйця сріблом викриває, а вона шимпанського напилася і розкинулася під горіхом. Бодхісатви України» [7, с.7]).

На тлі редукції комунікативної функції в її прямому трактуванні зростає виразність інших мовних функцій: ідентифікаційної, етнічної, культурологічної. Що стосується текстів літератури постколоніальних країн, передусім України, де мовне питання завжди було магнітом уваги й політичних маніпуляцій, то мова в текстах сучасної літератури доволі часто стає фактором розмиття власне постмодерністської естетики, стаючи натомість чинником наближення її до естетики метамодернізму. І сприяє цьому увираженню мовних функцій кумулятивного спектру. Ситуація монадного існування – постмодерної транзитної «бездомності», як окреслює цю рису постмодерністського письма Т. Гребенюк, покликаючись на Т. Гундорову [3, с.30], для українського постмодернізму майже неможлива й загалом себе дуже швидко вичерпує (якщо й реалізує будь-коли взагалі). Уже з першої сторінки «Мондергін» автор знов-таки у форматі риторичного питання задає ракурс проблеми: «Чи все ж таки є певні філософські координати, де зникає національне і вступає на свій важкий і беззмістовний шлях суто людське?» [7, с.5]. Не можна з упевненістю відповідати на це питання ні ствердно, ні заперечно. Однак якщо розглядати російськомовну частину життя Габи як «суто людське» (у традиціях русскомірного «какая разніца, ліш би челавек бил хароший») й узяти до уваги екзистенційну гостроту мовного питання в романі (оскільки мова тягне за собою не тільки набір знаків іншої мови, а цілком інший світогляд людини російськомовної, яка вирішує свідомо перейти на українську й цим самим пірнути у вир складних ідеологічних, історичних питань, проблем травматичного досвіду, пережитого колонією в лещатах імперської денационалізаційної програми), то стає зрозуміло, що згадувана «постмодерна транзитна бездомність» у романі В. Рафесенка точно не є ні формальним естетичним, ні аксіологічним чинником (попри те, що роман В. Рафесенка має всі ознаки постмодернізму: Н. Бернадська його бачить як данину запізнілому в українському культурному просторі постмодернізму [1, с.6]). На противагу цьому насильство й травма в структурі чуттєвості сучасного українського суспільства проявляються окреслено, а повернення до української мови є неминучим наслідком пропрацювання глибинних родових (національних) травм, симптомом зцілення індивідуального й колективного – національного. Мовне питання, отже, постаючи в наскрізно постмодерністському за поетикальними ознаками тексті роману «Мондергін», є чинником аксіологічного переходу до естетики генетично наступного мистецького напрямку й світовідчуття – метамодернізму (згідно з тими ознаками цього явища, які виокремлює Т. Гребенюк [3, с.30]). Заразом несприятиманна постмодернізму принципів у ставленні до питань національних детермінант, зокрема ваги національної мови й національної самоідентифікації, зближує позицію В. Рафесенка та його багато в чому автобіографічного героя Габи Габінського з поглядами Івана Огієнка, сприяючи віднаходженню важливих паралелей, але й із обов'язковим урахуванням відмінностей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для розкриття теми статті актуальними є праці, у яких розглядається питання мови як інструменту комуні-

кації й творчого самовираження в контексті постмодерністської та постколоніальної літературної творчості. Категоризації мови в постмодернізмі відрізняється, як ішлося вище, від звичного позитивістського. З постмодерністської точки зору мова відіграє зовсім іншу роль у процесі пізнання й життя людини загалом. У модерністській перспективі слова використовуються, щоб якнайкраще представити побачене. Однак, за словами Р. Чіа, *«постмодерністи стверджують, що саме структурована природа мови створює враження, що сама реальність є стабільною, заздалегідь організованою та закономірною за характером»* [11, с.127]. Мова в постмодерністському тексті (у постпозитивістській парадигмі) не репрезентує стабільність у світі, а є джерелом плюралістичних смислів (теорія мовних ігор Л. Віттгенштайна), що корелює з назвою роману «Мондегрін». Якщо розглядати мову як соціальний конструкт [13], то використання мови в постмодернізмі не ставить за мету позитивістське наближення читачів до істини і смислової буквальності (*«Окинувши оком приміщення, Габа не побачив людини, що призначила йому зустріч. З іншого боку, словесний портрет, який намалював Петро Петренко, може і не відповідати життєвій правді»* [7, с.57]; *«За кілька днів самі сусіди закинуть задубілих обгорілих мерців на порожню підводу і відвезуть геть. До тіл прив'яжуть важкі кам'яні брили і скинуть у річку, в прямикутну ополонку біля правого берега, де в несамовитій глибині воються соми та спить народна правда (над ополонкою мільйони років звисає змерзле зеленувате пагілля прадавніх верб)»* [7, с.101]). На противагу категоричності істини в тексті мова є радше участю в процесі культурної дії – з акцентом на самому процесі використання мови, коли в нею витворюваних образах проглядається сакральне, глибинне, наділене вже метамодерністською чуттєвістю, ширістю, глибиною самокопання. Однак це індивідуальний досвід – без претензій на декларативність і безапеляційність правди. Читач не отримує готових відповідей, натомість через проникнення у мовний світ має з'ясувати її самостійно: вочевидь, що глибше проникатиме реципієнт у шари інтертекстуальності, то повніше з'ясуватиме для себе глибинний позасюжетний зміст, котрий оголює національні травми. Без сумніву, свідоме чи ні використання теорія мовних ігор Л. Віттгенштайна простежується в романі В. Рафесенка й інших українських постмодерністів біля самих витоків цього культурного явища в Україні (наприклад, Ю. Андруховича в «Рекреаціях», О. Забужко в «Польових дослідженнях з українського сексу»).

В. Рафесенко транслює унікальний письменницький досвід людини, яка до війни 2014 року набула слави авторитетного українського російськомовного (sic!) автора з українського Донбасу. Після 2018 року автор відмовився від російської у своїх текстах, натомість інтенсивно вчив українську, і вже 2019 року опублікував перший роман українською мовою. У доступних в мережі кваліфікаційних роботах слов'янських країн, що суттєво (зокрема, у роботі А. Кнаппової), роман В. Рафесенка розглянуто як візію історичного розвитку регіону й пов'язаних із ним панівних міфів і метафор Донбасу. Інтерпретаційними межами слугує специфіка літератури порубіжжя та репрезентація в ній колективної пам'яті, дослідження форм інактності, стосунків між периферією та центром, символічного конструювання простору та місць пам'яті, інсценізація пам'яті та забуття. У праці чеської дослідниці також звернено увагу на використовуваний В. Рафесенком способи конструювання донбаської ідентичності та джерела форм регіональної ідентичності [15].

Резонансною працею з огляду на домінантні смисли поточного дослідження є стаття болонського вченого Марко Пулері «Як письменник Р. виїхав із міста

Z до країни U, а дорогою помер і написав роман»: українське русофонство крізь призму літературного досвіду Володимира Рафесенка», яка з'явилась у січнево-лютневому номері скопусівського журналу «Російська література», що наразі (вочевидь, через опальність назви в контексті війни від стінами цивілізаційної Європи) відомий як *Slavic Literatures* [16]. М. Пулері ставить за мету зрозуміти, як змінилася позиція та самоідентифікація російськомовних письменників в українському літературному контексті за останні два десятиліття (2000-2019). Використовуючи метафору «*afterlife*» (англ. потойбіччя, життя після смерті), М. Пулері намагається ідентифікувати В. Рафесенка як русофона, який, переживши смерть, тобто виїхавши з російськомовного Донецька до Києва, здобув визнання. Акцент ставиться саме на тому, що В. Рафесенко «*пройшов довгий шлях від маргінальності до визнання, який пройшла більшість російськомовних авторів за останні роки в незалежній Україні*» [16, с.71], що саме собою є безпрецедентним перекручуванням фактів. В. Рафесенко здобув відомість саме тоді, коли почав дуже недвозначно ідентифікувати себе саме як українськомовний український автор – без будь-яких після 2018 року аплікацій з неоднорідними маркерами української самості, серед яких російська мова в українській ідентичності: саме це визначення не те що оксиморонне чи парадоксальне, а звучить як цілком позбавлене логіки, сенсу й правди (у метамодернізмі трансцендентна правда знову актуалізується). Сам В. Рафесенко, який двічі пережив російську окупацію й під обстрілами був із другої спроби евакуйований із селища на межі Бородянки й Бучі [2] ствердно говорить про те, що російську мову сприймає як фактор небезпеки. Навіть якщо врахувати, що М. Пулері не сповна розуміє процеси, що відбуваються в Україні (оскільки не є ні її постійним резидентом, ні громадянином), науковець, аналізуючи роман «Мондегрін», мав би зчитати те, що перебуває на самій поверхні сенсів: крізь образ Сосіпатри, яка деградує, історію сім'ї Габи, образ самого Габи, який обирає українську мову як дао – шлях до істинного себе – і в такий спосіб запускає незворотний процес особистісної трансформації. Водночас навіть поверховий аналіз того, що російські автори вкладають у поняття русофонії (як-от: 1) лукавий спосіб утвердженні російську як «вигідну» альтернативу англійській для країн, де Росія споконвіту мала гнобительський імперський вплив (закликати полкобити зброю, якою їх убивали, і навіть бачити в цьому перевагу!), тобто й далі тримати народи Середньої Азії в полі «русского міра»; 2) спосіб пострадянським країнам презентувати на світовій арені свою культуру начебто без шкоди для національної ідентичності) засвідчує безпредставність асоціації В. Рафесенка та його текстів із русофонією. Вони радше є антирусофонськими і ставлять знак тожності між загрозою від російської мови й інструментом травматизації та дегуманізації, звиродніння людської сутності, оскільки саме через мову людина знаходить себе, а відтак шлях до себе неможливий без шляху до нації, а шлях до нації пролягає через шлях до мови. На перший погляд риторичне питання на початку роману «Мондегрін» – «*Чи все ж таки є певні філософські координати, де зникає національне і вступає на свій важкий і беззмстовний шлях суто людське?*» [7, с.5] – насправді в процесі нарації отримує однозначну відповідь: змістовності життя набуває тоді, коли національне не втрачене, а в умовах посттравми – віднайдене, повернуте. Відтак те, що М. Пулері, перейшовши від маргінальності до теоретичної концепції «меншини» в потрактуванні російськомовних авторів в Україні й аналізуючи літературну творчість В. Рафесенка крізь призму дослідження проблем ідентичності й нарративного діалогу (sic!) Росії та України, не має жодного зв'язку з реальністю

чи науковим підходом (принаймні притомним, не позбавленим логіки теж не є, як і немає взагалі діалогу Росії та України в тексті В. Рафесенка – є очевидне протистояння, екзистенційна боротьба на виживання, що ніяк не є діалогом). У подальших працях М. Пулери наполегливо просуває ідею русофонії, розглядаючи її як нову епістему, яка має начебто «перевизначити проєкт української колективної ідентичності з передбачуваних периферій» [17]. У праці 2023 року М. Пулери зазначає вже, що бачить русофонію як «реально наявну, а не гіпотетично очікувану форму постнаціональної колективної приналежності на пострадянському просторі: «архіпелаг» російськомовних спільнот у різних країнах» [17], однак тут уже згадує про властиву «гостру загрозу національним культурам і державності, що виходить від ідеологічної та політичної програми «русского мира», яку просуває Російська Федерація, претендуючи на суверенітет над усім російським» [17], але далі в душі русофонських пропагандистських доктрин продовжує стверджувати, та ще й на прикладі української російськомовної літератури, що російськомовні спільноти в пострадянських суспільствах начебто довели свою політичну лояльність, і це демонструє можливість «відірвати» російську мову від Росії чи навіть російського способу життя й повністю переорієнтувати її на місцеві культурні сценарії – начебто без шкоди для української національної ідентичності [17]. Проте це наскрізно суперечить ідеям передусім текстів В. Рафесенка, що і є предметом аналізу в поточному дослідженні.

Аналіз літератури про роман В. Рафесенка «Мондегрін» засвідчує таке:

- 1) брак уваги до літературознавчого та загалом аксіологічного аналізу тексту унікального за своїм життєвим і творчим досвідом автора;
- 2) спекулювання темою російськомовного українського автора на користь напрацювання росіянами нових імперських стратегій дорівняння російської мови до рівня *lingua franca* на світовій арені міжкультурних і міждержавних комунікацій;
- 3) використання романів і біографії В. Рафесенка як позитивного досвіду спрацювання русофонських теорій, коли російська мова сприймається як інструмент покращення взаємодії, а не інструмент нівелювання національної ідентичності й створення широкого культурного поля пострадянських країн, яке зрештою буде жити мертву, знекровлену й нецікаву світові російську культуру (істину, а не ту, образ якої створювався російськими іміджевіями технологіями за принципом гофманівського Цахеса з його чарівними волосинами).

Сама ідея русофонії не відповідає ні уявленням В. Рафесенка про національну ідентичність, ні ідеям про це І. Огієнка. До того ж і В. Рафесенко, і І. Огієнко, аналізуючи чинник національної мови, єдині в баченні того, що мова буде не тільки нацією, але й особистістю, що, без сумніву, варте уваги й має бути розкрито в цій та інших розвідках із порушеної теми.

Мета дослідження – проаналізувати мовне питання й загалом феномен національної мови як шлях до нації та модель Я-концепції в працях Івана Огієнка та в романі «Мондегрін» Володимира Рафесенка. Джерельною базою дослідження є текст роману «Мондегрін» В. Рафесенка й праці І. Огієнка, у яких окреслено мову як визначальний націєтворчий чинник та інструмент конструювання особистості носія мови (зокрема, есеї «Наука про рідномовні обов'язки» 1936 р.; праця «Рідна мова», 2010 – упорядкована М. Тимошиком збірка мовознавчих текстів митрополита Іларіона, котрі до 2010 року в Україні не друкувались – окрім названого есею, який теж увійшов до цієї збірки).

Виклад основного матеріалу. Філософський підхід до аналізу концептуальних засад української національної ідеї дає всі аргументи констатува-

ти О. Забужко її літературоцентричність [4, с.27]. Французький філософ ХХ ст. Ж. Делез та у співтворстві з Ф. Гваттарі стверджує подібне: «...національна свідомість, невизначена чи пригнічена, неминуче проходить через літературу» [13, с.16]. У згадуваній праці М. Пулері маніпулює на користь русофонії думками Ж. Делеза та Ф. Гваттарі з того приводу, що «ставати» означає не намагатися копіювати чи ідентифікувати себе з чимось або чимось, як завжди відбувається в житті, коли ми наслідуюмо когось чи щось. Натомість «ставати» – це знайти таке місце або стан, де ми розчиняємося у чомусь настільки, що зникають будь-які чіткі межі між нами та, скажімо, якоюсь жінкою, твариною або навіть молекулою [13]. Іншими словами, ми перестаємо відрізнятися і стаємо чимось спільним із цими речами. Однак, на думку Ж. Делеза, література працює інакше. Вона не розчиняє людей у цьому безмежному стані. Замість цього, література здатна показати за кожною конкретною особистістю якусь силу, яка не має індивідуальних рис, але яка водночас не є просто «загальним» – це сила «сингулярного», або унікального. На прикладі Ф. Кафки Ж. Делез та Ф. Гваттарі розглядають літературні роботи автора крізь призму «чогось неможливого», покликаючись на «неможливість не писати, неможливість писати по-німецьки, неможливість писати якимось по-іншому». Ситуація пояснюється тим, що Ф. Кафка був німецькомовним чехом і євреєм за походженням, і ця множинність дотичних ускладнює категоризацію Ф. Кафки як представника котроїсь із національних літератур, і мова тут стала ключовим чинником полівалентності. Українські ресурси трактують його як чеського німецькомовного автора чи взагалі австрійського. Однак чинник мови однозначно робить перевагу в бік асоціації з німецьким літературним полем. В історичній ретроспективі непросте питання ідентичності Ф. Кафки залишає певний відбиток непорозуміння між національними культурами. Жиль Делез розглядав літературу як спосіб прориву через загальноприйняті форми та структури мови й національних фреймів задля досягнення нових, несподіваних сенсів, конотацій, виражальних можливостей. Ж. Делез трактував літературу не просто як спосіб нарації чи вираження національної ідентичності, а інструмент, котрий дає змогу мові «ставати іншою» [13]. У такий спосіб, апелюючи до набутків Ж. Дельоза, М. Пулері використовує визначник «літератури меншості» (якою дедалі більше є російськомовна література в Україні, надто після повномасштабного вторгнення, що є часом найбільшої самодискредитації російської мови й культури загалом) для окреслення статусу російськомовної літератури, створюваної українськими письменниками: таку літературу не потрібно розуміти буквально як «літературу малих народів», а як літературний підхід виведення автором мови з-поза її звичних меж, зміна її для досягнення нових виражальних форм [17]. Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі підкреслювали, що «література меншості» відмовляється від відтворення загальноприйнятого національного голосу, ставлячи під сумнів традиційні цінності (зокрема, мову як інструмент і континуум національного голосу). У такий спосіб російськомовна література мала би потенційно формувати нові шляхи розуміння та індивідуальності, де мова стає вільною та гнучкою, а сама національна приналежність втрачає фіксованість [17]. Уся агіткампанія з русофонією є складним сучасним феноменом, спробою реабілітувати велич російської літератури й мови, а насправді начепити на якомога більше число культурних продуктів ярлик російськомовності (читати: російськоналежності) і в такий спосіб укотре підсилити гегемонію імперії. Сценарії англійської мови як мови міжнародної комунікації, зокре-

ма й у культурній площині, у російському контексті ніколи не працюватимуть. доказом чого є російсько-українська війна начебто на захист російськомовного населення Донбасу (у прочитанні росіян: якщо російськомовні, отже, російськоналежні і російськозалежні).

Однак уся ситуація з русофонією цілком програшна на тлі розгляду тексту роману «Мондгрін» В. Рафеєнка: автор знімає двозначність, нівелює небезпеку русофонської риторики у свій бік, однозначно переходячи на спілкування українською як у культурному полі, професійному, особистому, так і в літературній творчості. Ба більше, фактор мови в розробленні В. Рафеєнка виразніть ще гостріше його діяльністю із перекладів загальнодоступних у російському варіанті праць М. Бахтіна та М. Мамардашвілі (грузинський філософ, якого росіяни через мову й діяльність у радянській системі ідентифікують як свого) саме українською мовою для українського читача.

Свідомістю й категоричністю свого вибору В. Рафеєнко наближається до тієї цілісності національних детермінант, про яку говорив І. Огієнко, наголошуючи передусім на чинникові мови як чільному в структурі національного самовизначення й націєзбереження: «...поки живе мова, житиме й народ, як національність; не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорозить поміж дужчих народів...» [5, с.43]. Такий погляд на мову в І. Огієнка виник як захисна реакція на процеси, котрі відбувались у тогочасній материковій Україні з 20-их років ХХ століття, що збіглось із часом радянської окупації країни, а в хронотопі роману В. Рафеєнка – часом розстрілу подружжя – Габиних прадіда Єгора та прабаби Олександри («тисяча дев'ятсот двадцять другому році по Різду Христовому» [7, с.99]): «...розстріл відбувся тільки у четвертій половині, коли нарешті впоралися з майном, що грузилося на підводи і тяглося аж до самої контори» [7, с.99]. І відгоді Донбас, якому пам'ять не те що вибили, а буквально вбили, починає свій шлях асимілювання з російським. Однак це не є процес добровільний. У тексті постійно підкреслюється, що ситуація в Донбасі – наслідок травматичного (розстрільного) досвіду: «Прадід Єгор сто-яв тихо і дивився просто. За локоть лівої руки підтримував дружину. Прабаба Олександра, що втратила розум ще під час учораєшніх допитів (питали про золото та ювелірні прикраси), тихо всміхалася, не відчувала вже ані тривоги за дітей, які залишилися у світі самі, ані щастя, що життя нарешті закінчується. Обоє стояли босі на снігу, але холоду, звичайно, не чули» [7, с.100]. Що є ще більшим нонсенсом, то це те, що їх «...більшовики розстріляли на очах у дітей, коли старший їхній дитини вивопнилося всього шість років» [7, с.98]. І якщо відома міська легенда про мавп і п'ять бананів (англ. Five Monkeys and a Ladder, узятю з книги 1994 року Гері Хемела та Коїмбатуга Прахалада «Змагання за майбутнє») є лише припущенням про те, як формуються стереотипи в груповій поведінці приматів, то досвід із усім регіоном Донбасу дуже наочно й емпірично доводить надійність цієї гіпотези. Як для мавп є природним їсти банани, так для українця природно говорити мовою України. Натомість унаслідок пережитого попередниками травматичного досвіду мавпи в клітці з драбиною не їдять банан, а українці, отримавши роки карально-розстрільного досвіду через українську мову (зокрема, але не тільки з мовою), на підсвідомому рівні сприймають українську як чинник небезпеки, про що вже в іронічному осучасненому ракурсі говорить Габа (так, його б не розстріляли за мову, але говорити до когось нею в підсілому на пігулку забуття Донецьку було годі, а говорити самому до себе – явною ознакою розладу психіки): «Ясно, що сенсу щось промовляти

самому до себе українською не було взагалі. *Могли застосувати примусове лікування. І тоді зворотного шляху в Габи взагалі б не було. То який сенс було розмовляти?»* [7, с.17]. І ось у тексті роману «Мондегрін» мати й тато Габінського «...народилися через цілу епоху після цих подій і ніколи не знали чи не бажали про цей розстріл знати» [7, с.103]. Це була захисна реакція, яку названо «блаженним незнанням» [7, с.97]. Коло цього циклу історії належить замкнути Габі, який аж майже за сто років після розстрілу прадіда й прабаби повертається до свого (у тексті є фантазмагорична сцена, коли «...мертві й закривавлені прадід і прабаба підіймалися з належаних місць» [7, с.102]), і шлях цього повернення пролягає головно через стихію мови (наприкінці роману саме Кобиляча Голова, котра будь-що прагне навчити Габу української, розповідає йому історію п'яťох дітей розстріляних Єгора та Олександрі). У світлі процесів, що відбувались, гасло І. Огієнка «Для одного народу – одна літературна мова, один правосис» мислилося як рятівне [10, с.5]. За В. Рафеснком, однак, «в ті роки, малята, і не мала Україна шансів на порозуміння між різними прошарками інтелектуальних еліт і утворення єдиної нації салоїдів і москалененависників» [7, с.17]. Ця цитата взята з того місця в тексті, де йдеться про сучасний період, однак, вочевидь, до вторгнення російських військ 2014 р. Після 2014 р. історія, як то завжди траплялось із українцями, знову прийшла на його подвір'я («...зрештою, моє місце завжди опинятиметься в центрі європейської історії, бо в цих краях історія у різних формах сама приходить на наші подвір'я» – Т. Прохасько, роман «НепрОсті»). Сказано й про деякий розрив, маргінальність Донбасу, його відірваність від єдиного культурного поля: «українськомовна інтелігенція з-за Дніпра майже ніколи сюди не приїздила» [7, с.102]. У такий спосіб і формувалось особливе донбасоцентричне світобачення донеччан, майже як у згаданому романі Т. Прохаська: «...реченнями її мислення були просторові конструкції». І Габа теж мислив особливим простором Донбасу: і реальним, і глибинним генеалогічним.

Дослідження мови як елемента національної ідентичності та Я-концепції, в працях Івана Огієнка й романі В. Рафеснка «Мондегрін» дає змогу виокремити принаймні декілька магістралей того, як автори трактують значення мови:

1. *Мова як стрижень нації.* Іван Огієнко, подібно до В. Рафеснка, вбачав у мові не просто засіб спілкування. І. Огієнко бачить у мові «душу народу», яка забезпечує культурну цілісність і неповторність нації, а літературну мову – інтеграційний, консолідувальний чинник для нації, яка під впливом історичних колізій часто була роз'єднаною між різними залежностями. За І. Огієнком, зберігаючи й розвиваючи рідну мову, нація зміцнює опірність до зовнішніх впливів: «Народ, що не розуміє сили й значення рідної мови й не працює для збільшення культури її, не скоро стане свідомою нацією й не стоїть на дорозі до державности» [6, с.18]; «У народа, що не знає соборної літературної мови, а тим самим не знає й почуття всенаціональної одности й карности, панує політична й культурна анархія, що приносить йому безсилля, ліпшезнайство, продажність, хрунівство, винародовлення, зраду» [6, с.14].

2. *Мова як інструмент генеалогічної пам'яті й історичної правди:* у романі В. Рафеснка терапевтичне самозахисне забуття, яке переживають Габіні батьки та інші люди з його оточення, супроводжується нехтуванням української мови, відбувається в наскрізному російськомовному контексті. Щойно Габа обирає українську, як із ним починають відбуватись різні «нежданчики», як називає їх автор: «...після двох-трьох місяців старанних занять виявилось, що, вивчаючи в дорослому віці українську, людина-переселенець наражається

на ментальну небезпеку. Чесні зусилля особистості, яка цілком і повністю бажає переселитися <...>, та віковий простір мови зустрічаються і втілюються в персонажів народних казок, різноманітних міфологічних істот, народжують ніцивні протуберанці пам'яті» [7, с.20].

Мова як епістема: для обох авторів мова є тією «мисленнєвою рамкою», «парадигмою знання», що визначають спосіб життя особистості, її внутрішню сутність і взаємини зі світом. «Мова – це багато чого. Але вона повинна бути потрібною. Тоді ти її вживаєш, а вона тебе будує» [7, с.18]. У романі «Мондегрін» про епістемологічне значення мови сказано афористично: «...виявилось, що у випадку з мовою, хто ким оволодіває – не так уже й очевидно» [7, с.19]. У концепції Огієнка мова стає основою для формування індивідуального Я, оскільки вона задає культурні та духовні орієнтири, що формують особистість. Він вбачав у мові можливість для кожної людини знайти глибокий зв'язок з національною культурою, що водночас підсилює відчуття приналежності до своєї спільноти. Мова у В. Рафесенка акцентовано є елементом переродження головного героя в Києві, власне, ще в Донецьку, коли йому починають бачитись образи повсталих із забуття прадіда й прабаби та під наступом російських окупантів постає внутрішній спротив героя, разом із яким відкриваються чакри іншого знання: знання про свій рід і свою націю, яке не залишає іншого шляху Габінському: навіть у російськомовному (sic!) Києві, що стало для Габи справжнім відкриттям («Коли Габінський приїхав у Київ, то побачив, що місто переважно розмовляє саме прекрасною, хоча й не дуже чистою, мовою ворога» [7, с.18]), інерційно не асимілюватись із тією ворожою масою, а всупереч усім зручностям налагодити стосунки зі своїм Я та закрити історичні (родові) гештальти. І це нове знання, що відкрилось йому із чакр української, виявляється болісним, оскільки доводиться проживати і біль нищених поколінь, і власну поколіннєву відповідальність, і, зрештою, суто побутові незручності: «Тут Габа подумав, що в нього, мабуть, починається синдром поліглота. Доки розмовляв із собою рідною російською, був собі людина людиною. А як другу заходився вивчати, усіляке казна-що на ум почало спадати. Від многія знанія многія і печалі» [7, с.8]. Мова в контексті українського хоронотопу набуває у В. Рафесенка не тільки націдентифікаційної функції, але є виразником людського, гуманного на протигагу тваринному – шурячому, звироднілому: «Щоб побачити щура в людині, треба уважно придивитися до його відображення у дзеркалі, коли він не знає, що ти на нього дивишся. Але, якщо говорити серйозно, іноді цілком вистачає просто перекинутися з ним словом-двома, зайти на його сторінку у фейсбуці, торкнутися мовного питання чи запитати, чий Крим».

3. Мова як відповідальність батьків, інструмент виховання й самовиховання. За І. Огієнком, «Соромлення рідної мови батьками – це дошкульна зрада свого народу та найбільший гріх супроти дітей і своєї нації. Дитина, вихована не рідною мовою, ніколи не буде для свого народу національно сильною й морально міцною» [6, с.16]. Власне, з цього боку роман В. Рафесенка суперечить І. Огієнку – бодай у тім, що останній наполягав: «дитина вважатиме тільки ту мову за рідну, якою говоритиме перші п'ять років свого життя» [6, с.10]. У тексті роману сказано, що в дитинстві Габа лише від баби чув не зовсім чисту українську, а також умів українською читати, хоч це давалось йому складніше, аніж російською. Однак у 49 років Габа свідомо відмовляється від російської, чітко усвідомлюючи її як засіб травматизації, насаджування чужого, інструмент убивства фізичного своїх прадіда й прабаби, залишення сирота-

2. Інтерпретація ідей Івана Огієнка як письменника, літературознавця, публіциста

ми їхніх п'яти дітей, амнезії Габиних батьків, що призвело й до його безоглядного життя в несвідомій російськомовній асимілятивній прострації впродовж майже п'яти десятиліть. Габа замикає собою цикл і виправляє помилки батьків. Отже, українську не пізно обрати будь-коли. У Габи немає осуду до батьків, і це робить його ще більш травматизує: він розуміє їх як жертв, яким у колотнечі життя так і не дано було зробити той екзистенційний вибір, який робить Габа. Бувши, за визначенням І. Огієнка, «страченим для нації» [5, с.44], Габінський сам себе воскрешає.

4. *Мова як ціль, що вимагає зусиль.* І. Огієнко однозначно заявляє, що «ніхто не може знати своєї літературної мови, не вчившись її» [6, с.16]. У тексті В. Рафесенка наскрізний акцент на тому, як Габа підходить до вивчення мови, як ставить її собі за мету: «...Габа стелує плечима, вивчаю мову. Така мова співуча й балакуча» [7, с.7]; «Українську вивчав самотужки. А щоби йшло швидше, з певного часу розмовляв із собою тільки нею»; «Габа Габінський вирішив зробити все можливе і неможливе, щоб опанувати співучу бодай за кілька років» [7, с.19]. Мова, отже, це те, що в ідеалі дається людині з дитинства, проте однаково вимагає значних зусиль, особливо для людей російськомовних, які через мову будуть шлях до себе теперішніх і майбутніх – як особистостей, котрі виростають із коріння своїх предків – на протигагу буттю відірваної від дерева гілки. Мовне винародовлення – патологічне поняття, яке І. Огієнко використовує, позначаючи ним різні способи нехтування мовою чи зневажливого до неї ставлення. У його працях це завжди симптом, що зрештою «призводить до морального каліцтва» та є «найбільшим непроценним гріхом супроти свого народу» [5, с.39].

5. *Мова як сфера надвідповідальності інтелектуалів.* І. Огієнко будує працю «Рідна мова» в такий спосіб, що за кожною соціальною групою, надто інтелектуалами нації, закріплює особливі рідномовні обов'язки. І параграф VIII «Письменник і рідна мова» якраз стосується письменників. Загалом «кожен інтелігент, що публічно промовляє <...> обов'язаний промовляти тільки соборною літературною мовою й вимовою» [6, с.17]. Стосовно письменників І. Огієнко не використовує вкрай присутнє поняття травматичного досвіду й того, як він може вплинути на мовні орієнтири авторів, однак категорично постановляє, що письменник, який не знає соборної літературної мови, не говорить і не пише нею, «шкодить рідній культурі» [5, с.50]. Причину іншомовності українського автора І. Огієнко вбачає лише в «лінистві та рідномовній політичній несвідомості» [5, с.50]. У тексті «Мондегрину» В. Рафесенко не так виправдовує Габу, а заразом і себе, оскільки це і його досвід, роман має високий відсоток автобіографічності, скільки намагався показати, чому регіон Донбасу став настільки вразливим до оксиморонної рятівної епідемії «блаженного забуття». Звісно, у візіях І. Огієнка на це питання причиною є велика частка вузькості оптики – без урахування всіх історичних процесів. Власне, сам І. Огієнко, не погоджуючись із радянським приходом, вирішив за краще після розгрому петлюрівців емігрувати до Польщі – разом з іншими діячами українського націоналістичного руху, а потім до Канади. І таке рішення загалом не підпадає осуду, хоча це такий же життєрятувальний ескапізм, як і мовна асиміляція в Донбасі. Габа й собі «думав про те, чому прадід та прабаба не поїхали з країни» [7, с.50]. Вкрай важливою для вибудови діалогу між традиційно проукраїнським заходом України та начебто проросійським чи принаймні не настільним націоцентрично виструнченим сходом є фрагмент діалогу: «Вимовив би у Бога Україну, – кивнув Габа, – і переніс її тришечки ліві-

ше. /— Куди це лівіше? — не зрозумів Василь./— Хоча б за Польщу. Хай би поляки самі з росіянами тут розбиралися. От тоді ми б подивилися, чиє місто Львів і як виглядає автентична національна пам'ять» [7, с.68]. Справді, якщо припустити, що Львів і Донецьк поміняно місцями на карті України на цілі декілька останніх століть, то чи були б вони містами з тими ж національними маркерами, що й тепер?! Питання риторичне, гіпотетичне, але цілком очевидно, що ні — усе, вірогідно, було б діаметрально протилежним. І це може бути новою осьюовою точкою для консолідації української нації в сучасних складних обставинах: менше осуду й більше розуміння та конструктивних дій.

Тема відповідальності інтелектуалів у романі В. Рафєєнка обіграна почасти по-постмодерністськи іронічно, але це лише поверховий шар проблеми. У тексті про них сказано як про *«хороших українськомовних хлопців», «коло втаємничених та національно освічених людей», «касту українофілів»,* таємницю про яких на Донбасі треба було берегти до самої смерті. Проте й вони були проукраїнськими вкрай інфантильно, незріло, бездіяльно: *«Соромилися ці хлопці своєї мови й одночасно самих себе соромилися перед цією мовою. І меншовартість, і велика, справжня ірландська гордість кипіли в узварі їхньої блискавично-провінційної свідомості»* [7, с.17]. Істинне ставлення до проблеми концентроване в історії родини Габи та самого героя, його сутнісного вибору.

Осередком проукраїнського способу життя цілком планомірно в тексті показано Київ. Принаймні таким він мав би бути в уявленні докиївського Габи. У романі В. Рафєєнка простежується бачення Києва як метрополії, головного з міст руських, акумулятора українського духу, натомість Донбас можна розглядати в парадигмі поняття «провінція», як його використовує О. Романенко, говорячи про сукупний образ провінції як метагеографічної цілісності в прозі кінця ХХ — початку ХХІ ст. цих двох складниках формуються уявлення про провінцію, які описує література, і це ставить перед дослідниками питання про компоненти культурно-географічного образу провінції. Мова тут теж є чинником згадуваної класичної моделі «свій—чужий» або «інший—інакший». Навіть у свідомості Габи мова мала би бути тим чинником, що формує метагеографічну цілісність «інакшого» Донбасу та «свого» Києва. Однак Габа, переїхавши до столиці, в подивом виявляє для себе, що столичний Київ і досі безоглядно розмовляє «інакшою» російською. На Донбасі мова українська є мовою ще більш далекої провінції, ніж Донбас для Києва: це мова донбаського села, у якому живуть люди на кшталт Габиної бабусі, *«...для якої «українська у вигляді східного суржику була рідною»* [7, с.22]. Отже, у мовному питанні щодо означників «метрополія — провінція» питання це розхитане, параболічне: у центрі параболі — Донецьк, а її роги — Київ та село, де з різним успіхом зберігається й функціонує (чи мала би) українська мова. Водночас у текстах С. Жадана, Г. Пагутяк, А. Чеха, за спостереженнями О. Романенко, простір провінції слугує не тільки місцем розгортання подій, але є цілісним просторовим образом із «власною темпоральністю, географічною конфігурацією, де оприявнюються універсальні міфологічні чи символічні образи, культура, історія, особиста доля персонажа» [8, с.4]. З притаманною цілісністю розкривається й образ Донбасу в романі В. Рафєєнка. Утім, тут це простір зболеної й забутої української ідентичності, якій належить переродитись, пізнати себе істинну (крізь пласти колективної травми й рудименти пам'яті) й замкнути в цілісність нововиплекану загальноукраїнську самість: *«Звідкіля це, казав він собі, прийде до Києва автентична українська культура, як не з Донецька?»* [7, с.19]. Україна й українське в романі цікаво окреслюється

2. Інтерпретація ідей Івана Огієнка як письменника, літературознавця, публіциста

не тільки як символ автентичної духової природи людини, народженої на теренах материкової України, але і як символ прогресу, розвитку індустрії на противагу загибанню в статусі окупованих територій: *«Жили далеко у селі, що має шанс стати передмістям, може, за три-чотири десятиріччя (якщо, звичайно, Донбас повернеться в Україну)»* [7, с.93].

Для розкриття теми мови у романі В. Рафесенка чільну роль відіграє образ Кобилячої Голови – персонажа української народної казки. З усього розмаїття казкових образів саме він зовсім не є рандомним для історії Габи й має багато вдалих текстових та позатекстових проєкцій у питанні мови й самовизначення:

- 1) це асоціація з дитинством Габи – чи не єдиним часом, коли він чув українську від бабусі: *«Голова кобили – для Габи персонаж знайомий. Цю народну казку йому незліченну кількість разів розказувала в страшні часи дитинства бабуся»* [7, с.22];
- 2) казкова суть персонажа: казки, добрі й погані, страшні й чарівні, які, однак, утверджують принцип справедливості: *«Габа не забував ні соловейка, ні шахтарського підступного хробачка, що в одній із казок (як тепер згадувалося) приходив до ледащих дітей і їв їхні вуха»* [7, с.23];
- 3) фольклорний образ – концентрація мудрості й код світобачення народу;
- 4) Кобиляча Голова як образ, що винагороджує й карає (*«клята кобиляча голова»* [7, с.11]), являється Габі, щоб нагадати йому, хто він є, власне, змусити його бути тим, ким він забув за життя бути: *«У нас із тобою запланований урок з української. А мова – це у твоєму житті головне. Хочеш чи не хочеш, а знати її ти в мене будеш»* [7, с.125]. Згадується фраза М. Гайдеггера *«Мова – дім буття людини»*: уся карнавальна ситуація з наверненням Габи до української може мати паралель із притчею про блудного сина. Утім, і тут потрібні певні конкретизації, адже, за романом В. Рафесенка, архетипні образи з українських казок почали являтися Габі не перед, а після того, як той непохитно вирішив, що, переїхавши до Києва, розмовляти має саме українською. Це мова його свідомого вибору, а вся стихія українськості, яка лавиною накинулася на Габу, щойно той привідчинив дверцяга мови, щойно став на її порозі, – уже наслідок його ствердного рішення (у романі герої казок починають навідувати Габу за кілька сторінок після «найприголомшливішої новини» – української мови): *«Мова входить у такого полігота цілком непозбувною, надмірною та перенасиченою, як бентега після доброго коїтусу, травень у лютому, думки після смерті чи сині кола на мертвій воді»* [7, с.21].
- 5) трансцендентність, метафізичність образу: *«...стосовно КБ. Якщо навіть остання і здається комусь реальною сутністю, її немає, бо вона, по суті, тільки випадкове і примарне відтворення тієї голови кобили, яка котиться шляхами Європи і несе в собі великий і вічний український світ»* [7, с.168].

Кобиляча Голова як персонаж із дитинства транслює казкову силу, яка винагороджує за чесну працю, гостинність, щирість дідову дочку. Усередині Кобилячої Голови міститься сила-силенна всякого добра, але взяти його дозволено тільки тим, хто на це заслужить, пройде випробування й потрібну верифікацію людяності (отже, говорити українською теж потенційно є одним із таких верифікаційних чинників). Кобиляча Голова символізує той час у житті Габи, коли світ сприймається наївно-довірливо. І коли за кількадесят років образ КБ знову являється Габі, то цим замикається певний цикл – усе згідно з мономіфом Дж. Кемпбелла. Сепараційна стадія, або стадія відокремлення, у такому разі збігається з умовним відходом Габи від світу дитинства в бабиному домі, входжен-

ням у світ соціалізації, котра в умовах міста Z (знаково, що саме символіку з цією літерою після вторгнення 2022 року активно використовує ворог) означає вихід із попереднього соціального статусу (статусу довірливої дитини), відхід від культурних функцій, руйнування колишньої ролі. Якщо в міфах це символізується втечею й блуканнями героя, то блукання Габи у світі російської накладається на цей сюжетний елемент міфу: *«Габа українською читав майже із самого дитинства. Любив читати українською, хоча, звичайно, російською читати було незрівнянно легше. Але розмовляти українською він не вмів зовсім. Бо в рідному місті розмовляти мовою йому не було з ким»* [7, с.15].

Отже, Габина ініціативна подорож почалась із виїздом з рідного міста до Києва, що збіглося із рішенням вчити українську. І життя Габи в Києві – це радше лімінальна стадія, яка відображається як перетин меж (втеча з Донбасу) і перебування в маргінальному стані. Зазвичай у міфічних героїв це характеризується сліпотю, мовчанням, відстороненістю від світу людей, коли людина сприймається як «живий мерць», якому належить пережити нове народження чи відродження у новій іпостасі: правителя чи навіть божества [18]. Власне, лімінальна стадія притаманна в тексті не тільки Габі, але й Україні – як державі й закусній головній героїні роману, про яку постійно йдеться, але яка представляє себе на сцені доручає мові чи КБ. Україна перебуває тут у схожому маргінальному стані, до того ж і методологічно за циклом міфу про кемпбеллівського героя збіги теж очевидні: *«Хунта позиціонувалася як українська, а мова в столиці панувала російська. Славнозвісний парадокс Шредінгера в тому й полягав, що Україна є, але її не видно. Вона водночас і мертва, і жива, як, скажімо, наша матір-природа чи власне українська державність»* [7, с.18]. Тому фактично всі дійові сутності в романі проходять цикл ініціації: Габа, Донбас, українська мова, Українська Держава. І з Донецька (міста Z) Габа виходить уже на початковій лімінальній стадії, оскільки й весь регіон з початком окупації починає «подорож міфічного героя», мономіф тут уже запущено, і тому вже тут ідеться про феномен самотності як те «найважче», що переживає кожен «у цьому прекрасному місті»: *«Людина, народжена в Донбасі, несе її в собі десь у plexus coeliacus [сонячне сплетіння – Л. Р.]»* [7, с.123]. Недаремним є те, що російськомовна Сосіпатра в романі переживає метаморфозу – деградує до істоти нерозумної (опускається вниз у колі сансари, віддаляючись від блаженного злиття з Брахмою). Сосіпатра не переживає етапу ініціації: припиняє жити людське, обертаючись на наяду (хробака, личинку, якій забракло поживних речовин, щоб завершити цикл морфогенезу й перетворитись на дорослу істоту). І це інакомовлення можна інтерпретувати як те, що Сосіпатрі забракло і волі, і розуму, і людського потенціалу, аби перетворитись на дорослу особу. Таку думку підтверджують цитати з роману: *«...поруч із нею лягла жива товстенька наяда. У загальному малюнку її морди безпомілково упізнавалася обличчя Сосіпатри. Але все ж таки це була зовсім інша істота», а перед тим ця ж істота «Вирячила очі (очі дівочі) – абсолютно порожні, офсетові, безтямні»* [7, с.115]. Вочевидь, настільки підупала на силі Сосіпатра саме через вплив російських окупантів, із якими зв'язалась за спиною Габи: *«Коли твоя кохана прагне сексу з комахами, ти не здатен нічого зробити. Тільки зрозуміти і відпустити»* [7, с.114]; *«Сосіпатра просто закохалася тоді у страшне синьо-чорне дихання прийдешніх часів, у чорні хвилі тотальних змін»* [7, с.108]. Зокрема, слова *«Слід було вивозити її звідсіля раніше, спала Габі на гадку запізнiла думка, бодай півроку тому, може, вона б і залишилася людиною»* [7, с.115] доводять правильність думки і про звиродніння людей, які асимілювались із російськими загарбниками, не чинили їм спротиву, не виїздили

на знак неприйняття, і про синонімічність «українець = людина», «росіянин = нелюдина / навпаки», що заявлено ще на першій сторінці тексту роману, але зрозумілим і обґрунтованим стає лише згодом, із розвитком подій: «*Чи можемо ми припустити, автор росіяни не люди? Українці, приміром, люди, а росіяни – навпаки*» [7, с.5]. Автор допускає такий експеримент, і він видається доволі вдалим, оскільки гіпотеза зрештою підтверджується, а обмежень у дослідженні не так багато, щоб вони якось впливали на загальну достовірність висновків.

Більш проблемним, проте, є процес ініціації Донбасу: переродитись він може «*(якщо, звичайно, Донбас повернеться в Україну)*» [7, с.93], але для того потрібно пройти надскладне випробування російською пропагандою, яке населення міста у континуумі роману й наразі цілком провалює: «*Ти прожив з цими людьми поруч десяти років. Але чи дійсно це вони, а не інші? Бо інші – вони такі ж самі, тільки в середині їхніх тіл б'ються інші серця. Як відрізати одних від інших?*» [7, с.112].

Ще одним важливим ракурсом для характеристики феномену мови в романі В. Рафесенка є апелювання до назви твору: виключно однозначне сприйняття сказаного неодмінно призводить до мондеґрину. Найважливіша сюжетна лінія й основна колізія твору, найбільш гострий конфлікт – мова. Власне, увесь роман – це дослідження-міркування про те, чому головний герой, до якого саме українською «*в дитинстві говорили соловей, миша, півень і чудесний хробачок. Уже не кажучи про кобилячу голову*» [7, с.15], у дорослому віці втрачає вміння говорити мовою предків і мовою-першоджерелом (яка живила маленького Габу з дитячого віку), гублячи в такий спосіб зв'язок із сакральним, адже «*коли Габа приїхав до Києва, «розмовляли українською він не вмів зовсім*» [7, с.16]. Таке перетворення прочитується десь як деградація, відхід від істини, затуманення – і в процесі розгортання роману Габа переживає шлях навернення до втраченого й процес самоусвідомлення якраз через мову як код нації й сакральний код роду. Серйозний підтекст прочитується під шарами постмодерністської самоіронії. До того ж, опрацьовуючи роман, завжди треба пам'ятати про мондеґрін – потенційно викривлене сприйняття й можливе різномудраччя (кожен читає текст на тому рівні, до якого готовий сприймати художню дійсність і розуміти порушені там проблеми). Зрештою, на різнопрочитання наштовхує й наявність формально різних, однак взаємно переплєтених шарів: реалістичного та казково-фантастичного (вершиною якого є образ Кобилячої Голови, котрий конче потребує окремої студії). Як «*людина-переселенець не може зрозуміти, що саме реально прожила у своєму житті, а чого в жодному разі не могла. Тим більше в Донецьку. Тим більше в тому, якого вже немає і ніколи не буде. А чи був він, зрештою?*» [7, с.21], так само і в читача, збентеженого всіма несподіваними переходами між реальним та ірреальним, виникає непевність в тому, що було, і чи взагалі було. Проступає оксиморонне «неіснуюче минуле», спогади про яке, «*через казки та сновидіння людина-переселенець, а саме його рідкісний підвид – переселенець-поліглот – зустрічається наразиті з буттям*» [7, с.21].

До того ж українська мова в тексті сакралізується: «*...от у глибині душі їм [патріотам / прекрасним мольфарам Донбасу – Л. Р.] здавалося, що говорити цією мовою [українською] з мешканцями Донбасу немає жодного сенсу. Все одно що перли перед свиньми розсипати*» [7, с.17]. Однак автор під маскою героя намагається знайти відповідь на питання, чому так відбувалось із донецьким регіоном, знаходячи її принаймні в кількох факторах:

- 1) як очевидно з попередньої цитати, у бездіяльності, інфантильності тутешньої інтелігенції;

- 2) в ігнорувальній державній політиці, байдужості материкової української інтелігенції до питань Донбасу (окрім звичного осуду);
- 3) знов-таки в безініціативності пересічної й навіть непересічної людини Донбасу («*Асимілюватися – цілком зрозуміле бажання в місті, де, починаючи з палеоліту, місцеві мешканці просили Путіна вестти війська*» [7, с.16]);
- 4) захисній реакції – наслідкові глибокотравматичного досвіду.

Висновки. Отже, простежується низка паралелей у поглядах на мову І. Огієнка та В. Рафесенка (на диво співзвучні прізвища). Обидва автори, хоча й працювали в різні епохи, торкаються питання мови як інструмента самоусвідомлення та національного визначення. Якщо Огієнко розглядає мову як невіддільну частину «Я» особистості та основний спосіб належності до нації, то В. Рафесенко предметно показує, як зміна мови може призвести до особистісної кризи, оголення травматичного досвіду, віднайдення свого коріння та навіть фантазмагоричного акту воскресіння розстріляних більшовиками прадіда й прабаби, налаштувати цінний діахронний генеалогічний зв'язок, без якого сутнісно людина є відірваною й слабкою, заблукалою у світі, де окупанти страждального українського Донбасу вкотре нищать національну пам'ять і поглиблюють прірву всередині соборної України. У В. Рафесенка мовна адаптація набуває болісного характеру, що відображає сучасну складність переходу між культурними кодами. Мова у В. Рафесенка має емпірично доведене епістемологічне значення: мова може перевернути весь світ окремої людини та докорінно змінити кругозір. В одному з інтерв'ю, вільно доступних у мережі, В. Рафесенко зазначає, що у воєнних катаклізмах втратив дім (Донецьк), але віднайшов Батьківщину. І коли до слячого Габи посеред ночі у двері задзвенів дзвінок, проспівуючи українську народну пісню (текст має літературне походження – написаний Л. Глібовим), він переживає бурю почуттів: «*Відчуваючи, що, відчинивши, він більше ніколи не засне, а не відчинивши, ніколи не прокинеться*» [7, с.188]. І тут історія остаточно замикається, бо на його порозі стоять п'ять малесеньких діточок – очевидно, що це паралель із осиротілими від карального радянського режиму дітьми прадіда Єгора та прабаби Олександрри. Отже, історичне минуле стукає просто у двері Габиного дому – отже, Габа має самостійно їх урятувати. Зокрема, через мову як найважливішу, принципово первинну площину відновлення правди про Україну та покоління кривди, завданої загарбниками. В. Рафесенко тонко, у художній формі передає ті ідеї, що доволі доктринно, декларативно й безапеляційно були висловлені І. Огієнком. Сама парадигма дискурсу робить для І. Огієнка важливою публіцистику й заповідальний стиль, тоді як В. Рафесенко у парадигмі художнього дискурсу висловлюється менш категорично, проте й недвозначно, що багато в чому адаптує ідеї І. Огієнка до сучасного контексту, готуючи ґрунт для діалогічності між сходом і заходом країни, проте діалогічності поза будь-якими русофонськими спекуляціями, а лише в просторі української мови як єдиноможливої для побудови як цілої нації, так і побудови свого Я окремо взятим її представником, міра відповідальності котрого на перехресті історії та майбутнього вкрай висока.

Подальші публікації з теми можуть стосуватись дослідження фольклорних мотивів у романі, особливостей фемінного й маскуліного в тексті, наявності тут маргінальних рис метамодернізму, використання автором прийомів магічного реалізму для увиразнення травматичного досвіду.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бернадська Н. Новітній український роман у вимірах жанру. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2022. Вип. 2(32). С. 5-8.

2. Інтерпретація ідей Івана Огієнка як письменника, літературознавця, публіциста

2. Війня 2022: щоденники, есеї, поезія [текст]: антологія. Львів: Видавництво Старого Лева; Варшава: «Нова Польща», 2022. 440 с.
3. Гребенюк Т.В. Спільний біль, війна й ідентичність: національна специфіка українського літературного метамодернізму. *Сучасні літературознавчі студії*. 2023. Вип. 20. С. 30-58.
4. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. Київ: Видавничий дім «Комора», 2023. 192 с.
5. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
6. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Жовква: Друкарня оо. василяян у Жовкві, 1936. 45 с.
7. Рафеєнко В. Мондегрін. Пісні про смерть і любов. Чернівці: Meridian Czernowitz, 2019.
8. Романенко О. Художньо-естетичні особливості образу провінції в сучасній українській літературі. *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2024. Вип. 30 (1). С. 1-8.
9. Романенко О. Міграційний дискурс сучасної української літератури: теоретична модель і тематичні горизонти. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2022. Vol. 10 (01). P. 193-212.
10. Тимошик М. «Без окремої мови немає самостійного народу»: ідея соборності й державності української мови у творах Івана Огієнка. Огієнко І. (митрополит Іларіон). *Рідна мова*. Київ: Наша культура і наука, 2010. С. 5-32.
11. Chia R. Organization Theory as a Postmodern Science. Tsoukas H., Knudsen C. (eds.) *The Oxford Handbook of Organization Theory*. Oxford: Oxford University Press; New York. P. 113-140.
12. De Los Santos, R. The Treachery of Images. *The Texas Orator*. 2019. URL: <https://thetexasorator.com/2019/12/04/the-treachery-of-images/#:~:text=Ren%C3%20A9%20Magritte%20was%20not%20a%20postmodernist> (дата звернення: 10.10.2024)
13. Deleuze G., Guattari F., Brinkley R. What is a minor literature? *Mississippi Review*. 1983. Vol. 11 (3). P. 13-33.
14. Gergen K.J., Thatchenker T.J. Organization Science As Social Construction: Postmodern Potentials. *The Journal of Applied Behavioral Science*. 2004. Vol. 40 (2). P. 228-249.
15. Knappová A. Donbas v současné ukrajinské literatuře. Praha: Univerzita Karlova, 2020.
16. Puleri M. How the Writer R. Left the City of Z for the Country U, and Along the Way He Died and Wrote a Novel: Ukrainian Russophobia through the Lens of Vladimir Rafeenko's Literary Experience. *Russian Literature*. 2022. Vol. 127. P. 71-97.
17. Puleri M. Russophobia as an Epistemic Challenge. *Ab Imperio*. 2023. Vo. 1. P. 76-98.
18. Segal R. Introduction. Segal, R., Raglan, L., Rank, O. *Quest of the Hero*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1990.

References:

1. Bernadska, N. (2022). Novitnii ukrainskyi roman u vymirakh zhanru. [The latest Ukrainian novel in terms of genre]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturyznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka. [Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Literary studies. Linguistics. Folkloristics]* 2 (32), 5-8. (in Ukr.).
2. Viina 2022: shchodennyky, esei, poeziiia [tekst]: antolohiia. [War 2022: diaries, essays, poetry [text]: anthology]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva; Varshava: «Nova Polshcha», 2022, 440. (in Ukr.).
3. Hrebenuk, T.V. (2023). Spilnyi bil, viina y identychnist: natsionalna spetsyfika ukrainskoho literaturnoho metamodernizmu. [Common pain, war and identity: national specificity of Ukrainian literary metamodernism]. *Suchasni literaturoznavchi studii. [Contemporary literary studies]* 20, 30-58. (in Ukr.).

4. Zabuzhko, O. (2023). *Filosofia ukrainiskoi idei ta yevropeiskyi kontekst: frankivskiy period*. [The philosophy of the Ukrainian idea and the European context: I. Franko's period]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Komora». (in Ukr.).
5. Ohienko, I. (mytropolyt Ilarion). (2010). *Ridna mova*. [Native language]. Kyiv: Nasha kultura i nauka. 436. (in Ukr.).
6. Ohienko, I. (1936). *Nauka pro ridnomovni oboviazky*. [The science of mother tongue obligations]. Zhovkva: Drukarnia oo. vasyliian u Zhovkvi. (in Ukr.).
7. Rafeienko, V. (2019). *Mondegrin. Pisni pro smert i liubov*. [Mondegrin. Songs about death and love]. Chernivtsi: Meridian Czernowitz. (in Ukr.).
8. Romanenko, O. (2024). *Khudozhno-estetychni osoblyvosti obrazu provintsii v suchasniy ukrainiskii literature*. [Artistic and aesthetic features of the image of the province in modern Ukrainian literature]. *Synopsys: tekst, kontekst, media*. [Synopsis: Text, Context, Media]. 30 (1), 1-8. (in Ukr.).
9. Romanenko, O. (2022). *Mihratsiyni dyskurs suchasnoi ukrainiskoi literatury: teoretychna model i tematychni horyzonty*. [Migration discourse of modern Ukrainian literature: theoretical model and thematic horizons]. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 10 (01), 193-212. (in Ukr.).
10. Tymoshyk, M. (2010) «Bez okremoi movy nemaie samostiinoho narodu»: ideia sobornosti y derzhavnosti ukrainiskoi movy u tvorakh Ivana Ohiiienka. [«Without a separate language, there is no independent people»: the idea of the universality and statehood of the Ukrainian language in the works of Ivan Ohiiienko]. *Ohiiienko I. (mytropolyt Ilarion). Ridna mova*. [Ohiiienko I. (Metropolitan Hilarion). Native language]. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 5-32. (in Ukr.).
11. Chia, R. (2003) *Organization theory as postmodern science*. In: Tsoukas, H. & Knudsen, C. (eds.) *The Oxford Handbook of Organization Theory*. Oxford University Press: Oxford; New York. 113-140.
12. De Los Santos, R. *The Treachery of Images*. *The Texas Orator*. 2019. URL: <https://thetexasorator.com/2019/12/04/the-treachery-of-images/#:~:text=Ren%C3%A9%20Magritte%20was%20not%20a%20postmodernist>.
13. Deleuze, G., Guattari, F., Brinkley, R. (1983). *What is a minor literature?* *Mississippi Review*, 11 (3), 13-33.
14. Gergen, K.J., Thatchenkery, T.J. (2004). *Organization Science As Social Construction: Postmodern Potentials*. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 40 (2), 228-249.
15. Knappová, A. (2020). *Donbas v současné ukrajinské literatuře*. Praha: Univerzita Karlova. (in Czech).
16. Puleri, M. (2022). «How the Writer R. Left the City of Z for the Country U, and Along the Way He Died and Wrote a Novel»: *Ukrainian Russophonia through the Lens of Vladimir Rafeienko's Literary Experience*. *Russian Literature*, 127, 71-97.
17. Puleri, M. (2023). *Russophonia as an Epistemic Challenge*. *Ab Imperio*, 1, 76-98.
18. Segal, R. *Introduction*. Segal, R., Raglan, L., Rank, O. *Quest of the Hero*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1990.

Liubov Rasevych

LANGUAGE AS A PATH TO THE NATION AND A MODEL OF THE SELF-CONCEPT IN THE WORKS OF IVAN OHIIENKO AND IN THE NOVEL «MONDEGREEN» BY V. RAFIEIENKO

The article analyzes the language issue and the phenomenon of the national language in general as a way to the nation and a model of the self-concept in the works of Ivan Ohiienko and in the novel *Mondegreen* by V. Rafeienko. The source mate-

rial for the study is the text of V. Rafeienko's novel *Mondegreen* and the works of Ivan Ohiienko, which outline language as a determining factor in nation-building and a tool for constructing the personality of a native speaker («Science of Native Language Duties» 1936; «Native Language» 2010). Based on the analysis of language as a full-fledged character in the novel and as an element of national identity and self-concept in Ivan Ohiienko's works and V. Rafeienko's novel «*Mondegreen*», several main lines of how the authors understand and interpret the meaning of language have been identified. In particular, they are: 1) language as the core of the nation; 2) language as an instrument of genealogical memory and historical truth; 3) language as an episteme; 4) language as a parental responsibility, a tool for education and self-education (germ. *Bildung*, German tradition of self-cultivation); 5) language as a goal that requires effort; 6) language as a sphere of super responsibility of intellectuals. The article analyzes the image of the Horse's Head as a medium in Haba Habinsky's comprehension of language. It is noted how the aspect of language is revealed through the concepts of metropolis (Kyiv) and province (Donbas). An important parallel is drawn between the images of V. Rafeienko's novel and the monomyth – according to the cycle typical of a Campbellian hero. In addition, in this cycle, the hero who does not realize the program of initiation, but, on the contrary, fails it, is Sosipatra, who degrades to the level of a nayada. The author emphasizes the danger of applying to the novel by V. Rafeienko's novel, the extremely harmful concept of Russophony, which is being promoted by hostile intellectuals led by the Italian scholar Marco Puleri. The Ukrainian language in the text is sacralized, a kind of Tao chosen consciously by Haba on the way to self-discovery, to the ingrowth of itself into the soil of the centuries-old history of the Ukrainian Donbas, which ultimately becomes decisive for a potentially new, reborn Haba. However, there is no happy ending in the text. There is only a symbolic return from oblivion of the children of Habinsky's executed great-grandparents, who appear in the middle of the night on the doorstep of his house. And from that moment on, as the reader realizes, the language, history, and family memory finally find a safe haven in the irreversibility of Haba's choice of Ukrainian as the continuum of his worldview and life.

Key words: language picture of the immigrant's world, postmodernism, meta-modernism, modern Ukrainian literature, worldview, national identity.

Отримано: 14.10.2024 р.